

Картинки згодом додадуться

Звідки беруться слова

Хата, дім, палац За походженням лексика поділяється на споконвічну і запозичену.

ЗАГАДКА

Своє чи чуже

1

врата, глава, глас, древо, шлем **сполучення ра-, ла-, ре-, ле-**

2

село, сільський, чоло, чільний **чергування [о], [е] з [і]**

3

спорт, піджак, біфштекс, джемпер **англійська мова**

За якими ознаками видно, що слово народилося в українській мові, а що прийшло з іншої?

Придивіться до початку слова, суфіксів і звукового складу.

Дві групи лексики

Індоєвропейська 1

небо, сонце, вода, мати, око

Найдавніший шар

спільний для багатьох європейських мов

Праслов'янська 2

вікно, дзеркало, молоко, вітер

Спільне життя слов'ян

люди, житло, їжа, природа

Старослов'янська 3

врата, глава, глас, древо

Писемна мова

Русь-Україна, X–XII століття

Власне українська 4

комірник, водій, днище, ласощі

Національні ознаки

власні суфікси й префікси

Запозичена 5

спорт, кафе, козак, лекція

З інших мов

грецька, латинська, англійська та інші

Найдавніші шари словника

Індоєвропейська

небо, сонце, вечір, озеро, вода; вівця, вовк, верба, сіль, мед; батько, мати; око, рука, зуб, серце

Праслов'янська

чоловік, жінка, голуб, ведмідь; вікно, дзеркало, шуба; молоко, сало; вітер, роса, серп, плуг

Старослов'янська

перша літературно-писемна мова слов'ян, створена на основі праслов'янської. За часів Русі-України вже добре розвинена.

Знайдіть старослов'янізми

1. Прочитайте рядки вправи 252 на с. 96.
2. Випишіть старослов'янізми.
3. Назвіть ознаку кожного слова: префікс воз-, компонент благо-, сполука -іє.
4. Звірте свої висновки з таблицею ознак у підручнику.

ОРІЄНТИР

Префікси воз-, вос-, все-, пре- і компоненти бого-, благо-, веле- майже завжди вказують на старослов'янське джерело.

Старослов'янізм і своє слово

Поняття	Старослов'янізм	Власне українське
Вхід до двору	врата	ворота
Частина тіла	глава	голова
Звук мовлення	глас	голос
Матеріал для будівництва	древо	дерево
Захист голови воїна	шлем	шолом

> Обидві форми можуть жити в мові, але належать до різних шарів.

Ознаки власне українських слів

Чергування [о], [е] з [і]

село, сільський; чоло, чільний

Зміна [е] на [о]

після шиплячих та [й]: женити — жонатий

Суфікси

-ник, -івник, -ець, -ій, -езн, -ісіньк: комірник, промовець, водій, старезний, гарнісінький

Префікси

су-, перед-, по-, прі-: сузір'я, передчасно, посадити, прізвище

Розберіть слово за будовою

1. Виберіть з переліку три слова: довжелезний, селище, міжгір'я.
2. Знайдіть суфікс або префікс, який видає українське походження.
3. Назвіть його й доберіть ще одне слово з тим самим словотворчим засобом.
4. Поясніть значення кожного слова своїми словами.

ПІДКАЗКА

Шукайте словотворчий засіб на початку та в кінці слова.

Так чи ні

Старослов'янізм чи власне українське слово?

Позначте, яка ознака властива кожному типу слів.

Ознака	Старослов'янізм	Власне українське
Префікс воз-	так	ні
Компонент благо-	так	ні
Сполука -іє	так	ні
Чергування [о], [е] з [і]	ні	так
Суфікс -ісіньк	ні	так

> Префікси воз-, вос-, все-, пре-, компоненти бого-, благо-, веле- і сполука -іє вказують на старослов'янське походження. возвеличити, благоденствує

Як слово потрапляє в мову

Мови-джерела

грецька, латинська, англійська, тюркські, німецька, польська, французька, італійська, іспанська

→

Засвоєння

слово входить у мову цілим або відтворюється її власними засобами

→

хмарочос

калька з англійського skyscraper

Варваризми не повністю засвоєні, не стали загальновживаними й нерідко зберігають іншомовну графічну форму.

Запозичене слово

спорт, джемпер, біфштекс

Калька

хмарочос, літописець

Розподіліть за мовами

1. Прочитайте перелік: корабель, левада, університет, лекція, спорт, піджак, козак, базар, маляр, бутерброд.
2. Визначте мову-джерело кожного слова.
3. Об'єднайте слова в групи за мовами.
4. Перевірте себе за таблицями параграфа.

ПІДКАЗКА

Зверніть увагу на тематичні групи слів.

Запозичене, калька, варваризм

Запозичене слово

спорт, піджак, біфштекс, кафе

Калька

слово або вираз, створені питомими засобами за зразком іншомовного слова чи виразу: хмарочос (англ. skyscraper), літописець (гр. chronographos)

Варваризм

іншомовне слово, що не повністю засвоїлося і не стало загальновживаним: леді, авеню, хепі-енд

Інтернаціоналізм

філософія, біологія, фізика, роман, республіка, мораль

Мова бере і віддає

Бере від інших

грецька: ангел, Біблія, вівтар

латинська: лекція, юрист, імунітет

англійська: спорт, джемпер, біфштекс

словник зростає

запозичує

українська мова

обмін лексикою

передає іншим

Віддає іншим

польська: богатир, гарбуз, черешня

французька: борщ, бандура, курінь

калька у французькій: le centainier (сотник)

мова стає джерелом

Шари лексики в часі

Індоєвропейська спільність

небо, сонце, вода, мати, око

Праслов'янська спільність

вікно, дзеркало, молоко, вітер

X–XII століття

старослов'янська мова вже добре розвинена за часів Русі-України

Новітні часи

англійські слова: спорт, старт, джемпер, біфштекс

> Що давніший шар, то більше мов він об'єднує.

Перевір себе

У якому рядку всі слова запозичені?

А	спорт, піджак, біфштекс
Б	комірник, водій, днище
В	небо, сонце, вода
Г	село, сільський, чільний

Кажемо правильно

Мовне явище	Ненормативно	Нормативно
Кар'єра спортсмена-професіонала	профі-кар'єра	професійна кар'єра
Вид спорту	профі-бокс	професійний бокс
Складник профі в сполуці	ужито зі значенням прикметника	уживається як невідмінюваний іменник
Загальна оцінка	неорганічне утворення	питома українська сполука
Орієнтир	копіювання англійської моделі	природне звучання української мови

> Складні слова за англійським зразком не органічні для української мови, тому їх замінюють питомими сполуками.

Перевір себе вдруге

Яке слово є калькою?

А	хмарочос
Б	спорт
В	леді
Г	кафе

Підсумок уроку

Лексика

за походженням поділяється на споконвічну і запозичену

Споконвічна

індоєвропейська, праслов'янська, старослов'янська, власне українська

небо, вікно, глава, водій

Запозичена

з грецької, латинської, англійської, тюркських та інших мов

спорт, лекція, козак

Як упізнати своє

чергування [о], [е] з [і], суфікси -ісіньк, -езн, префікси су-, прі-, перед-

сільський, гарнісінький, прізвище

Своє бережемо, чуже беремо з розумом.

Домашнє завдання

- Вправа 251 А: порівняйте назви будівель у тлумачному словнику.
- Вправа 256: випишіть із уривків М. Гоголя праслов'янські та власне українські лексеми.
- Вправа 259: допишіть текст про походження назв місяців, користуючись етимологічним словником.

Караман, § 35–36, с. 95–100